

УДК 94(477) «1929/1939»

О. С. Гречишкіна

**ПОЛІТИЧНЕ ВИХОВАННЯ У ПОЗАШКІЛЬНІЙ РОБОТІ
ПІОНЕРСЬКОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ УРСР У 1929–1939 РР.**

Головне завдання політичного виховання – укорінення у свідомості та поведінці людини пануючих в даній системі політичних цінностей, норм, орієнтацій та зразків, розповсюдження певного типу політичної культури. Політичним вихованням своїх громадян займається будь-яка держава. Але в радянському тоталітарному суспільстві цей процес набув надзвичайної актуальності, він вважався більшовиками одним з першочергових і обов'язкових, без політично освічених громадян партія не уявляла собі майбутнього. Політичному вихованню зростаючого покоління влада приділяла особливо велике значення. Особливого значення воно набуло в період 1929–1939 рр., коли сформувалась система тотального контролю над всіма сферами життя суспільства, коли альтернативи радянському державному вихованню вже не існувало. Сам термін "політичне виховання" більшовиками розумівся досить широко. Під ним розуміли і комуністичне виховання в цілому (куди включались і такі елементи, як інтернаціональне і антирелігійне виховання), і окремий вид комуністичного виховання [1, арк.195; 2, с.4]. Враховуючи, що антирелігійна та інтернаціональна робота мали свої цілі і завдання, особливі форми і методи, вважаємо необхідним відокремити вивчення політичного виховання від інших напрямків виховної ідеологічної роботи, зосередитися на процесі ознайомлення дітей з політикою більшовицької партії в таких галузях як економіка, соціальне питання, культура тощо. В офіційних виступах, документах, методичній літературі з виховання дітей, дитячій пресі 1929–1939 рр. щодо цього процесу найчастіше вживались терміни "політичне виховання", "політпросвіта", "масово-політична робота", "партійне виховання".

Історіографія проблеми нараховує певну кількість праць радянського періоду, присвячених характеристиці різних етапів розвитку піонерського руху, які побіжно торкаються й питань виховної роботи на тлі уславлення більшовицьких досягнень в цій галузі [3; 4]. Особливості ж розвитку піонерського руху в УРСР взагалі мало вивчалися [5]. Феномен масового залучення дітей до соціалістичного будівництва і пропаганди радянського способу життя частково знайшов відображення у закордонних працях з історії тоталітаризму в Україні [6, с.99–108]. Сучасний стан досліджень з історії піонерського руху на пострадянському просторі взагалі не є задовільним, попри деякі поодинокі роботи, що торкаються загальних питань розвитку організації на всіх етапах її існування [7; 8; 9; 10]. Отже, метою дослідження є визначити основний зміст, форми і засоби позашкільної роботи в системі політичного виховання піонерів в УРСР у 1929–1939 рр.

Основна частина виховної роботи з піонерами проводилась педагогами і ватажками у шкільних стінах. Елементи політичного виховання вводились до шкільних курсів з різноманітних предметів, насамперед історії та суспільствознавства. Задля активізації політичного виховання з 15.02.1937 р. у старших класах середньої школи було запроваджене обов'язкове викладання Конституції СРСР [11, арк.5]. В школі працювали також гуртки політписемності, відбувались політичні бесіди, лекції, політбої тощо. Але надзвичайна увага приділялась також і позашкільному політичному вихованню піонерів. У постанові секретаріату ЦК ЛКСМУ про якість виховної роботи в загоні юних піонерів (1935 р.) окремо підкреслювалась необхідність "при проведенні політвиховної роботи в загонах використати всі засоби позашкільної роботи [12, арк. 194a].

Керівниками дитячого руху усвідомлювалось, що для успішного проведення виховної роботи поза школою діти повинні мати спеціальне приміщення. Спочатку така роль відводилась піонерським клубам, які мусили б бути "найбільш прийнятною формою втягування дітей до організації, суспільної роботи" [13, арк.107]. Поступово з'являється назва "Палац піонерів". Але до появи у 1935 р. "гордості" республіканського керівництва – Харківського Палацу піонерів, міські Палаці лише мали таку назву, бо знаходились в поганому стані, під них віддавались напівзруйновані приміщення, до яких, за словами секретаря ЦК ЛКСМУ, С. Андрєєва було "небезпечно пускати дітей" [14, арк.30]. Навіть в обласних центрах з приміщеннями були проблеми, не кажучи вже про невеликі міста. У квітні 1934 р. С. Андрєєв звернувся до секретарів ЦК КП(б)У С. Косіора і П. Постишева з проханням віддати піонерам колишню будівлю ВУЦІКу в зв'язку з перенесенням столиці до Києва. Ця ініціатива була перехоплена Павлом Постишевим, і він пізніше виступив від свого імені з заявою про подарунок харківським піонерам. Цей Палац надовго став зразковим у галузі виховної роботи, його досвід вивчали на місцях і навіть поза межами республіки. У своїй доповіді на засіданні Харківського міськпарткому директор Палацу піонерів Дашевський висловився з приводу відкриття досить показово: "Передача, за ініціативою Павла Петровича Постишева збудованого під палац – акт величезної політичної важливості, демонстрація перед усім світом більшовицької турботи про дітей. Країна... будує магнітобуду позашкільної роботи серед дітей " [14, арк.67]. Отже, сама поява Палацу піонерів розцінювалась як подія політичної ваги, оскільки успішно пропагувала турботу партії про зростаюче покоління.

Завдання політичного виховання також успішно виконувалося під час канікул у піонерських таборах. Вирішуючи питання оздоровлення дітей робітників і колгоспників у голодному 1932 р., Президія Центрального Бюро дитячого комуністичного руху вимагала зосередити "виняткову увагу на питанні якості роботи оздоровчих установ, на поєднанні оздоровлення дитини влітку з піднесенням її політичної активності, ...особливий натиск зробивши ...на організації політвиховної та клубно-масової роботи в

оздоровчих установах" [15, арк.21]. Попри те, що умови відпочинку дітей у більшості таборів в першій половині 1930-х рр. були не дуже комфортними (іноді навіть питання харчування не було вирішене, що змушувало дітей голодувати, або красти колгоспні овочі та фрукти), політичне виховання дирекція таборів намагалася проводити у відповідності до настанов з центру [16, арк.32; 17, арк.46]. Акти та звіти чисельних перевірок роботи таборів демонструють, що найбільше невдоволення і обурення членів комісій викликали не голодні діти, а діти, які не були задіяні у виховних заходах з вини керівництва [18, арк.33]. У 1939 р. українські методисти дитячого руху, даючи поради вожатим таборів, висловили думку, що "успіх роботи в таборі і навіть ефект оздоровлення піонерів ...залежить від того, як буде організована політвиховна і культмасова робота в загоні" [19, с.6]. В одному з номерів журналу "Піонервожатий" (1939 р.) начальник і завідувач педагогічною частиною табору Краснозаводської райради Харківської області у замітці "Політико-виховна робота в нашому таборі" ділилася досвідом: "плануючи роботу нашого табору, ми намагалися організувати її так, щоб основну увагу звернути на політико-виховну роботу, яка б проводилась у різноманітних і цікавих формах" [20, с.26]. Отже, очевидно, що пріоритети педагогів у питанні табірної відпочинку зводилися до політвиховання.

Преса для ватажків радила не обмежувати виховну роботу в таборі "одними лише сухими бесідами, сухими доповідями, часом незрозумілими піонерам", а використовувати яскраві, привабливі форми роботи – костри, політінформації, організувати масові ігри, гуртки. Методисти підкреслювали, що "в усій культмасовій роботі і навіть у самому оздоровленні дітей...ми повинні виховувати піонерів в комуністичному дусі, в дусі радянського патріотизму, в дусі безмежної відданості великій справі Леніна – Сталіна" [19, с.6]. Політична робота велась у таборах в різних формах – піонерських зборів, екскурсій, лекцій, вечорів, ігор. Але однією з найпопулярніших серед дітей форм політичної роботи в таборах були піонерські вогнища, що пояснюється романтичною та урочистою атмосферою, що складалась біля вогню, який збирав дітей навколо себе в ночі. Зоряне небо, близькість друзів, таємничість і магічність обряду справляли незабутнє враження на дитячі душі. Розуміючи це, методисти дитячого руху вважали за необхідне максимально використовувати емоційний ефект цього дійства у таборі. Кожне вогнище мусило мати "політичну спрямованість", присвячуватись "окремим епізодам з історії більшовизму, з життя і діяльності вождів партії – Леніна і Сталіна, героїці Червоної Армії, ...окремим знаменним датам" [19, с.7]. Офіційно вогнище вважалось частиною піонерської символіки – воно символізувало дружбу і єднання пролетарських дітей усіх країн [19, с.8]. У порадах ватажкам вказувалось, що право запалити вогнище повинно надаватись найкращим піонерам, тобто використовувався метод стимулювання. Прикладом для наслідування мало стати вогнище, влаштоване у 1938 р. у районному таборі в Пущі-Водиці (Київ). Воно було присвячене життю та діяльності Йосифа

Віссаріоновича Сталіна. Описуючи цей захід, автор порад для вожатих відзначив, що "ланки вивчали життя любимого Сталіна, читали оповідання і спогади про юнацькі роки вождя, ...про його майстерний план розгрому білогвардійців і інтервентів, про Сталінську Конституцію" [19, с.7]. Таким чином, політвиховання в таборах було одним з головних елементів дитячого відпочинку.

Дуже популярним засобом політичного виховання були революційні свята. "Яскраве свято само по собі створює умови для глибокого сприйняття і закріплення отриманих знань", підкреслювалось методистами руху [2, с.83]. Колона піонерів на святкових демонстраціях стала важливим елементом тоталітарних масових урочистостей 1930-х рр. Але, крім участі у святкуванні, піонери притягувались до його підготовки, що включала лекції про революційний зміст свята, вивчення біографій вождів тощо. Наприклад, у 1935 р. свято Жовтня республіканські лідери піонерів радили використовувати, не обмежуючись традиційно "величезною доповіддю на зборах", а "зацікавити дітей і втягнути їх до участі у святкуванні", влаштувати "показ досягнень, з якими ми вийшли до річниці жовтневої революції, показ нових велетнів", притягнувши "юних любителів географії, які б значками, прапорцями відзначали місця побудови нових заводів МТС, щоб кожна людина, яка буде на зборах загону побачила, як ребята реагують на все це", або "через вирізки газет, використовуючи своїх фотоаматорів, ... заготовити своїми власними силами виставки, вітрини нових будинків, нових шкіл, які побудовані за останній час" [21, арк.164]. Діти, включаючись до підготовки, засвоювали політичний зміст свят, а ці знання закріплювались емоційно під час самого дійства.

Надзвичайної популярності в процесі політичного виховання набувають екскурсії, які рекомендувалось організувати з метою демонстрації радянських досягнень [21, арк.164]. Екскурсії могли бути різноманітними за вибором об'єктів і відстанню [1, с.82]. У березні 1931 р. відбулась одна з перших масових піонерських екскурсій маршрутом Харків-Сталіно-Дніпробуд, що була організована Дніпропетровським обкомом комсомолу. В ній взяли участь найкращі піонери-ударники столиці [22, арк.1]. Для централізованого керівництва екскурсійною діяльністю було створено Центральну дитячу досвідну екскурсійну станцію, що мала філії в усіх обласних центрах [23, с.21]. Центральна станція займалася розробкою далеких екскурсій. У 1934 р. її співробітниками було розроблено маршрути по Дніпрельстану, на Донбас, у південні райони технічних культур (сільські місцевості Миколаївської, Херсонської, Одеської областей), також за межі республіки (на Північ з включенням Біломорського каналу, уральських промислових районів тощо) [23, с.22]. Цей вид екскурсій мав на меті "показати досягнення п'ятирічки – наші велетні індустрії, зразкові радгоспи, нові соціалістичні міста, великі культурні центри, нацкультбудівництво [23, с.21]. Близькі екскурсії використовувались для вивчення свого краю. Почин в цій справі зробили піонери Дніпрельстану у 1932 р., закликавши всі піонерорганізації наслідувати їх приклад [23, с.23]. Серед напрямків

близьких екскурсій методисти радили звернути увагу на екскурсії дітей села до міста і навпаки – екскурсії міських дітей до колгоспів, радгоспів, МТС тощо [23, с.24]. Екскурсії повинні бути не просто "звичайними гулянками", а "давати дітям політичну зарядку" [23, с.25]. Отже, навіть під час екскурсій піонери не могли просто відпочити, оскільки повинні були вести активну піонерську діяльність – популяризувати рішення партз'їздів, допомагати збиральній кампанії тощо [23, с.25].

Одним з важливих напрямків екскурсійної роботи вважалося відвідування музеїв революції, оскільки картини революційної боротьби, що там присутні, "захоплюють молодь, виховують її в дусі марксизму-ленінізму", отже "музеї революції ...прищеплюватимуть революційні традиції більшовицької боротьби" [24, с.22]. В 1930-х рр. екскурсії здійснювались як до великих музеїв революції у Києві, Харкові, так і до провінційних, що утворювались в обласних центрах. До екскурсій ватажкам радили готуватися уважно і заздалегідь продумувати тематику і план. Якщо в першій половині 1930-х рр. екскурсійна робота тільки починала розвиватися, то вже у 1939 р. директор Одеської екскурсійно-туристичної станції у липневому номері журналу "Піонервожатий" наполягав на тому, що екскурсії, розширюючи політичний кругозір дітей...являють собою найкращу форму активного відпочинку дітей", тому влітку цими заходами необхідно охопити всю масу дітей, і що "екскурсії повинні бути не випадковим явищем, а перетворитися на повсякденну роботу з дітьми" [25, с.13.]. Зрозуміло, що йшлося, насамперед, про місцеві екскурсії, що не потребували значних витрат.

Обов'язковою складовою політвиховання була пропаганда художніми засобами. Секретаріат ЦК ЛКСМУ у постанові про якість виховної роботи у піонерській організації (січень 1932 р.) ухвалив "використати...читання художньої літератури (як класичної так і сучасної) для показу нашого соціалістичного будівництва і виховання на цих зразках дітей" [26, арк.9]. Робота над художньою книжкою, над літературою вважалась "добрим стимулом для дитини" [21, арк.151]. Попри очевидність необхідності залучення книжки до процесу виховання, існувала проблема недостатньої кількості політично витриманої дитячої літератури. Ця проблема регулярно висвітлювалася під час різноманітних конференцій та засідань з питань дитячого руху. Вже у 1929 р. на першій конференції ЛКСМУ одним з керівників дитячого руху ставилось питання про боротьбу "класових ворогів" за дітей. На думку доповідачки у справах комуністичного дитячого руху, "ця боротьба приймає форми боротьби через книжку, що є такою великою і основною зброєю виховання дітей. Засобами цієї книжки наш класовий ворог намагається і, треба сказати, в деяких випадках успішно, протягти свою дрібнобуржуазну ідеологію" [27, арк.96]. Як дуже негативне явище був відзначений той факт, що "зараз дитячої книжки, нашої книжки, яка може стати гострим зняряддям революційного класового виховання дитинства – в нас майже немає" [27, арк.101]. Не меншу стурбованість викликало те, що жодна комсомольська

організація на місцях не намагалася перевірити свої бібліотеки в дитячих клубах та читальнях, перевірити, що діти читають, що робиться на ринку літератури [27, арк.257–258]. У 1930 р. ЦК ЛКСМУ з метою централізації видавничої справи для дітей утворив державне видавництво дитячої та юнацької літератури (Дитвидав) [28, арк.112]. В його основу були покладені сектори дитячої та юнацької літератури ДВУ, й до них приєднувалися дитячі та юнацькі сектори інших видавництв – "Український робітник", "Пролетарій", "Книгоспілка", "Культура".

Це дозволило краще контролювати дитячу літературу, але не вирішило проблеми з дефіцитом "ідеологічно витриманих книжок", які ще й були б якісними, цікавими й популярними серед дітлахів. У 1934 р. одеські методисти дитячого руху, обґрунтовуючи необхідність створення бібліотек у дитячих таборах, скаржились на те, що у деяких обласних таборах діти читають "такі шкідливі книжки: "Принц и нищий", "Монте-Кристо" Дюма, Майн-Ріда", привізши їх з дому". Вони наполягали на тому, що добираючи табірну бібліотеку, треба "пильно передивлятися всі книжки, щоб не пройшла шкідлива й ворожа література", а також змушувати дітей здавати власні книжки бібліотекаряю задля перевірки на наявність шкідливих та їхньої подальшої ізоляції" [29, с.27-28]. Табірна бібліотека повинна була крім "кращих зразків радянської белетристики", "мати книжки, які висвітлювали б політичні кампанії та дати (політичний історико-революційний календар, календар наукових винаходів...)" [29, с.28]. У другій половині 1930-х рр. журнали "Піонерія" та "Піонервожатий" на останній сторінці вже регулярно інформували про літературні новинки революційного змісту – про партизанську боротьбу українських підлітків в роки революції та громадянської війни, героїчних полярників та прикордонників, піонерів-героїв, що борються з куркулями тощо. Поступово дитяча радянська література перетворилася на важливий засіб політвиховання, вона змальовувала образи нових героїв, ідеальних юних борців за соціалізм.

Все ж таки, в республіці політично витримана дитяча література існувала ще в недостатній кількості, тому найбільш ефективним інструментом політвиховання були засоби масової інформації. Преса для дітей і про виховання дітей підпорядковувалася ЦБ ДКР та ЦК ЛКСМУ і ефективно працювала з кінця 1920-х рр. Це, насамперед, методичні "керівні журнали" "Дитячий Рух" (з середини 1934 р. – "Піонервожатий") та "Друг Дітей", а також дитячі видання: газети "На зміну", "Київський піонер", журнали "Зейт Грейт", "Червоні квіти", "На роботі", "Знання та праця", "Червоні квіти" (до 1931 р.), "Октябрьские всходы" (з 1934 р. – "Піонерія), "Жовтенята", "Тук-тук", "Більшовиченята", "Дитромтас" (німецькою мовою), "Будь готов" (польською мовою), "Будь готов" (болгарською) і редакція радіогазет для дітей [30, арк.54]. Перед піонерською пресою ставились завдання "залучення широких мас дитинства до активної участі в усіх процесах соціалістичного будівництва, ... комуністичного виховання мас дітей", "систематично викривати це намагання, повсякденно боротися і

викривати факти ворожого впливу на маси дитинства, факти націоналістичного ... виховання", "виховувати маси читачів у душі непримиренної класової ненависті до класового ворога й до рештків капіталізму...загострювати класову чуйність дитинства і організувати його на відсіч усім ворожим вихваткам та впливам у душі глибокого довір'я і захоплення комуністичною партією, ленінським комсомолом, їх боротьбою за соціалізм" [31, с.60]. Вивчення матеріалів дитячої преси вважалось обов'язковим в роботі піонерського загону. Статті, присвячені різноманітним політичним кампаніям влади, біографіям вождів, подіям революції та громадянської війни, розгортанню оборонної роботи піонерії тощо посіли домінуюче місце в журналах і газетах для дітей у 1930-х рр.

Отже, політичному вихованню піонерів влада приділяла особливу увагу. Республіканські та союзні керівники дитячого руху намагались охопити політичною роботою і позашкільний час дитини. Перед організацією ставились завдання урізноманітнювати форми роботи, влаштовувати масові заходи, залучати художні засоби впливу на дітей. Позашкільна робота велась в піонерських клубах, дитячих таборах, під час екскурсій, свят, за допомогою залучення дитячої літератури та преси. Все це дозволяло досягти поставленої мети – пропагувати нову ідеологію та виховувати з підлітків вірних борців за комуністичну справу.

Література

1. **Центральний** державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГОУ), ф.7, оп.1, спр.1306.
2. **Ханчин В.** Политическое просвещение в пионеротряде / В. Ханчин; [под ред М. В. Крупениной]. – М.-Л: Молодая гвардия, 1930. – 95[1]с.
3. **История** ВЛКСМ и Всесоюзной пионерской организации имени В. И. Ленина: Уч. Пособие для студентов пед. ин-тов по спец. "История и педагогика"/ [В. А. Сулемов, Л. Н. Кононенко, Д. И. Полякова, В. В. Лебединський; под ред. В. А. Сулемова]. – М.: Просвещение, 1978. – 352 с.
4. **Из истории** становления и развития детского коммунистического движения в СССР: сб. научных трудов / [под общ. ред. В. К. Криворученко]. – М.: ВКШ при ЦК ВЛКСМ, 1985. – 166 с.
5. **Грищенко М. С.** З історії дитячого комуністичного руху на Україні (1917–1958 рр.) / М. С. Грищенко. – Одеса: Одеський державний педагогічний інститут імені К.Д Ушинського, 1958. – 38[2]с.
6. **Ващенко Г.** Освіта і виховання молоді в СРСР. / Твори. Том 4. Праці з педагогіки та психології / Г. Ващенко. – К.: Школяр – "Фада" ЛТД, 2000. – 416 с.
7. **Басов Н. Ф.** Теоретико-методологические проблемы исследования истории детского движения в России (нач. XX в. – 90-е гг.): монография / Н. Ф. Басов. – Кострома: Изд-во КГПУ, 1997. – 348 с.
8. **Всесоюзная** пионерская организация. Уроки истории: научная дискуссия: материалы для обсуждения / [ред. и сост. Т. В. Трухачева, А. Г. Кирпичник]. – Кострома, 2001. – 215 с.
9. **Дитячі** об'єднання України у вимірі минулого і сучасного: Довідник-посібник / [Р. М. Охрімчук, Л. Л. Шелестова, О. В. Кравченко та ін.]: Інститут проблем виховання АПН України.

Лабораторія дитячих об'єднань. – К. – Луганськ: Альма-матер, 2006. – 255 с.; 10. Пилипенко В. И. Очерки истории областной пионерской организации Луганщины / В. И. Пилипенко. – Луганск: "Альма-матер", 2005. – 240 с. 11. ЦДАГОУ, ф.1, оп.20, спр. 7097. 12. ЦДАГОУ, ф.7, оп.1, спр.1306. 13. ЦДАГОУ, ф.7, оп.12, спр.337. 14. ЦДАГОУ, ф.7, оп.1, спр.1165. 15. ЦДАГОУ, ф.7, оп.1, спр.856. 16. ЦДАГОУ, ф.7, оп.1, спр.856. 17. ЦДАГОУ, ф.7, оп.1, спр.994. 18. ЦДАГОУ, ф.7, оп.1, спр.1021. 19. Вожатому піонерського табору. – 1939 р. – №10. – С.6–9. 20. Політико-виховна робота в нашому таборі // Піонервожатий. – 1939. – №16. – С.26–27. 21. ЦДАГОУ, ф.7, оп.1, спр.1294. 22. ЦДАГОУ, ф.7, оп.12, спр.337. 23. Година М. Весняно-літні екскурсії // Дитячий рух. – 1934. – №3. – С.21–25. 24. Адамович Е. Музеї революції і викладання історії / Е.Адамович // Дитячий рух. – 1934. – №14. – С.21–22. 25. Мучник Б. Наш досвід екскурсійної роботи / Б. Мучник // Піонервожатий. – 1939. – №14. – С.13–14. 26. ЦДАГОУ, ф.7, оп.1, спр.856. 27. ЦДАГОУ, ф.7, оп.1, спр.422. 28. ЦДАГОУ, ф.7, оп.1, спр.546. 29. Терлецький В. Бібліотека в піонерському таборі / В.Терлецький, Е.Рапопорт // Дитячий рух. – 1934. – №13. – С.27–29. 30. ЦДАГОУ, ф.7, оп.1, спр.546. 31. ЦДАГОУ, ф.7, оп.1, спр.732.

Гречишкіна Е. С. Политическое воспитание во внешкольной работе пионерской организации УРСР в 1929–1939 гг.

Определяются основные формы и средства внешкольной работы в системе политического воспитания пионеров в УССР в 1929–1939 гг.

Ключевые слова: тоталитаризм, политическое воспитание, внешкольная работа, художественные средства воспитания.

Гречишкіна О. С. Політичне виховання у позашкільній роботі піонерської організації УРСР у 1929–1939 рр.

Визначаються основні форми і засоби позашкільньої роботи в системі політичного виховання піонерів в УРСР у 1929–1939 рр.

Ключові слова: тоталітаризм, політичне виховання, позашкільня робота, художні засоби виховання

Grechiskina O. Political education in extracurricular work in Pioneer Organizations of Soviet Ukraine in 1929–1939

The author defines main forms and means of extracurricular work in the system of political education of pioneers in Soviet Ukraine in 1929–1939.

Keywords: totalitarianism, political education, extracurricular work, artistic means of education.